

CAN DÜNDAR

BELGESEL KİTAPLAR

GÖLGE- DEKİLER

Fikriye, Kurban: Bir İnsan Bir İsyan, Kızıl Tepeli Kalpak,

Gelibolu'nun İki Yakası, Sine-i Millet, Seyir Defteri 19 Mayıs 1919

DVD
HEDİYELİ

2. BASKI

can
belgesel

CAN DÜNDAR
GÖLGEDEKİLER

© 2015, Can Sanat Yayınları A.Ş.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1.-13. basım: İmge Yayınları (1995-2007)

Can Yayınları'nda 1. basım: 2015

2. basım: Aralık 2015, İstanbul

Bu kitabın 2. baskısı 2000 adet yapılmıştır.

Yayına hazırlayan: Sırma Köksal

Düzeltili: Ebru Aydın, Mert Tokur

Mizanpaj: M. Atahan Sıralar

Kapak tasarımı: Utku Lomlu / Lom Tasarım (www.lom.com.tr)

Kapak baskı: Azra Matbaası

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi D Blok 3. Kat No: 3-2

Topkapı-Zeytinburnu, İstanbul

Sertifika No: 27857

İç baskı ve cilt: Ayhan Matbaası

Mahmutbey Mah. Devekaldrımı Cad. Gelincik Sokak No: 6 Kat: 3 Güven İş Merkezi,

Bağcılar, İstanbul

Sertifika No: 22749

ISBN 978-975-07-2636-1

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.

Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

canyayinlari.com/9789750726361

yayinevi@canyayinlari.com

Sertifika No: 31730

CAN DÜNDAR
GÖLGEDEKİLER

BELGESEL

Can Dündar'ın Can Yayınları'ndaki diğer kitapları:

Lüsyen, 2010

Canım Erdalım Sevgili Babacığım, 2011

Anka Kuşu, 2012

Aşka Veda, 2012

Ben Böyle Veda Etmeliyim, 2012

Benim Gençliğim, 2012

Birand, 2012

Büyülü Fener, 2012

Kırmızı Bisiklet, 2012

Sarı Zeybek, 2012

Savaşta Ne Yaptın Baba?, 2012

Uzaklar, 2012

Yağmurdan Sonra, 2012

Yakamdaki Yüzler, 2012

Yârim Haziran, 2012

Yüzyılın Aşkları, 2012

Ergenekon (Celal Kazdağlı'yla birlikte),
2013

Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor, 2013

Yıldızlar, 2013

Nâzım, 2014

Köy Enstitüleri, 2014

Abim Deniz, 2014

Karaoğlan (Rıdvan Akar'la birlikte), 2015

İsmet Paşa (Bület Çaplı'yla birlikte), 2015

Yükselen Bir Deniz, 2015

O Gün, 2015

CAN DÜNDAR, 16 Haziran 1961'de Ankara'da doğdu. 1982'de AÜ, SBF Basın Yayın Yüksek Okulu'ndan mezun oldu. 1986'da İngiltere'de London School of Journalism'i bitirdi. 1988'de, ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde Siyaset Bilimi dalında yüksek lisansını tamamladı. 1996'da aynı bölümde doktora derecesi aldı. 1979'dan beri gazetecilik, belgesel yapımcılığı, TV programcılığı, 2015'ten beri *Cumhuriyet* gazetesinin genel yayın yönetmenidir. Kitapları: *Demirkırat* (M.A. Birand ve B. Çaplı'yla birlikte, 1991), *Sarı Zeybek* (1994), *12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi* (M.A. Birand ve B. Çaplı'yla birlikte, 1994), *Gölgedekiler* (1995), *Hayata ve Siyasete Dair* (1995), *Yağmurdan Sonra* (1996), *Ergenekon* (Celal Kazdağlı'yla birlikte, 1997), *Yârim Haziran* (1998), *Benim Gençliğim* (1999), *Köy Enstitüleri* (2000), *Nereye?* (2001), *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor: Salih Bozok'un Anıları* (2001), *Uzaklar* (2002), *Yükselen Bir Deniz* (2002), *Savaşta Ne Yaptın Baba?* (2003), *Bir Yaşam İksiri: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı* (2003), *Mustafa Kemal Aramızda* (Ülkem Özge Sevgilier'le birlikte, 2003), *Büyük Fener* (2003), *Duvar* (Ege DüNDAR'la birlikte, 2003), *Yıldızlar* (2004), *Sedat Alp: İlk Türk Hititoloğun Yaşam Öyküsü* (Fatma Sevinç'le birlikte, 2004), *Kırmızı Bisiklet* (2005), *Nâzım* (2005), *İlk Durak-İETT* (Nebil Özgentürk'le birlikte, 2005), *Özel Arşivinden Belgeler ve Anılarıyla Vehbi Koç I.* (2006), *Yüzyılın Aşkları* (2006), *Karaoğlan* (Rıdvan Akar'la birlikte, 2006), *İsmet Paşa* (Bülent Çaplı'yla birlikte, 2006), *Yakamdaki Yüzler* (2007), *Ecevit ve Gizli Arşivi* (Rıdvan Akar'la birlikte, 2008), *Ben Böyle Veda Etmeliyim: İsmail Cem* (2008), *Özel Arşivinden Belgeler ve Anılarıyla Vehbi Koç II.* (2008), *Mustafa* (2009), *Anka Kuşu* (2009), *Lüsyen* (2010), *Canım Erdalim Sevgili Babacığım* (2011), *Aşka Veda* (2012), *Birand: Bir Ömür, Ardına Bakmadan* (2012), *Abim Deniz* (2014).

İçindekiler

Önsöz	13
Fikriye	17
Kurban: Bir İnsan, Bir İsyan	41
Kızıl Tepeli Kalpak	69
Gelibolu'nun İki Yakası	105
Sine-i Millet	139
Seyir Defteri 19 Mayıs 1919	175
Notlar ve Kaynakça	203

Tarihin gölgesinde kalmış, meçhul kahramanlara...

Önsöz

Biz tarihe hep “büyük adamlar” perspektifinden baktık. “Büyük adamlar”, sabah alacasında şahlanmış atları üzerinde taarruz emirleri yağdırıp yüz binleri ölüme sürerler; o yüz binler de arkalarında toz bulutlarıyla cepheye koşuşur ve çoğu zaman geride bir kan gölü ile meçhul asker unvanı bırakırlardı...

“Yüz binler”in adını sanını kimseler bilmezdi.

Yenenler, yenilenler, ölenler ya da kalanlar onlar olduğu halde tarih kitaplarında savaşları hep krallar ve imparatorlar kazanıyordu:

Fatih, gemileri karadan yüzdürmüştü.

Aksak Timur, Osmanlı’yı Ankara Meydan Savaşı’nda mağlup etmişti.

Attila, İtalya’ya saldırıp Roma’yı kuşatmıştı.

Her şeyi tek başına yapmışlar gibi anlatılırdı.

Öyle ki yenilseler bile, tek başına ağlarlardı. Tarih kitapları, cephe ve cephede gerisinde ağlaşan “yüz binler”in hıçkırıklarına sağırdı sanki...

Bu anlayış, yıllar yılı Cumhuriyet tarihine de egemen oldu. İlkokullarda Kurtuluş Savaşı, “Atatürk yoktu / Düşmanlar çoktu / Atatürk geldi / Düşmanı yendi” tekerlemesiyle anlatıldı.

Ya da “Vahdettin’in işgal altındaki İstanbul’a bakıp ağladığı” yazıldı. Ağlayan bir tek o muydu acaba?

Bu tür bir söylemin “büyük adamlar” a da zarar verebileceği, onları yapayalnız birer figür haline sokabileceği hiç düşünülmedi. Bunun, topluma saygısızlık anlamına geleceği öngörülemedi.

Ben, bu söylemin reddini ilk kez Nâzım Hikmet’te okudum.

İlk kez o görkemli “Kuva-yı Milliye Destanı”nda “yüz binler” ile tanıştım.

“Onlar ki; toprakta karınca, suda balık, havada kuş kadar çoktur” lar.. “Ana avrat küfreder, merasimsiz ağlarlar”dı.

Nâzım sayesinde ilk kez Kurtuluş Savaşı’nda Arhavi İsmail’in, Ali Onbaşı’nın, Manastırlı Hamdi Efendi’nin imzalarını gördük. Bir de onların tarihinin olduğunu fark ettik. Tarih, daha bir yakınımıza geldi sanki... Ete kemiğe büründü...

Biz tarih olmadan, tarih “biz” oldu.

* * *

Gölgedekiler, işte bu arayışın bir ürünüdür. Tarih kitaplarında adlarının görmeye pek alışkın olmadığımız, gölgede kalmış gizli kahramanların öyküleridir. Sadece Hüseyin Avni Bey, Fikriye Hanım, Fethi Bey gibi isimlerin değil, Türkiye Komünist Partisi gibi partilerin de unutulmuş ya da bir kenara terk edilmiş mütevazı maceralarıdır.

Bugüne dek, çoğu eserde iki tür yaklaşım egemen oldu:

Ya ülkenin kuruluşunda Atatürk’ten başka hiç kimse yokmuş gibi davranıldı ya da Atatürk hiç yokmuş gibi gösterildi.

Gölgedekiler’de bu iki yaklaşımın da yanlış olduğunu göstermeyi amaçladık. Atatürk’e saygıyı hiç elden bırakmadan, zaferin “meçhul askerleri”ni sahneye çağırdık. Yakın tarihimizin adı sanı fazla duyulmamış kahramanlarının eskizlerini çizmeye çalıştık. Bazen bir gemi kaptanının, bazen bir gizli sevdalının, bazen eski bir dostun, bazen kısa ömürlü bir partinin penceresinden tarihimize bakmaya çabaladık.

Mustafa Kemal Atatürk yine de tüm bu öykülerin ortak paydaydı. *Gölgedekiler* konuşurken, onun belki de pek bilmediğimiz, tanımadığımız yönlerini anlattılar. Savaşın en sıkışık döneminde, yakın çevresi “köşene çekil” dediğinde nasıl umutsuzluğa kapıldığını, Çanak-kale’de ceset kokularından bunaldığı bir gecenin sabahında nasıl sırtında temiz hava soluduğunu, Menemen’den gelen haberle nasıl sinirlendiğini ya da iki yakın arkadaşı arasında bir tercih yapmak zorunda kalınca nasıl zorlandığını gördük.

Onu daha yakından tanıdık.

Ancak bu arada onun öyküsünü “yüz binler”in kişisel öykülerinden koparmamaya çalıştık. Sonsuz fedakârlığı ve umarsız aşkı ile Fikriye Hanım’ı, rejimin en kritik döneminde bir sırat köprüsünü geçme-

ye çalışan Fethi Bey'i, Birinci Meclis'te, erken sayılan bir muhalefetin bayrağını açan Hüseyin Avni Bey'i, gönülsüzce üstlendiği bir "komünist rolü"nü baştan sona inançla oynayan Hakkı Behiç Bey'i, Çanak-kale'de gözü kapalı ölüme giden Ali Onbaşlıları, Mehmet Çavuşları anlatmaya çalıştık.

Tabii televizyon için ve zaman sınırlamasıyla yazılan bir metnin, zaman zaman bazı ayrıntıları atlaması, zaman zaman yüzeysel kalması, bazen olayın bazı yanlarını eksik bırakması mümkündür. O yüzden *Gölgedekiler*'e bitmiş birer belgesel metni olarak değil, belki ileride yapılacak çok daha kapsamlı bir "Kurtuluş Savaşı" belgeselinin fragmanları olarak bakmak daha doğru olacaktır.

Burada öykülerini okuyacağınız portreler, o büyük destanın birer karakalem eskizinden ibarettir.

* * *

Tabii tarihin olduğu gibi *Gölgedekiler*'in de "gölgede" kalmış gizli kahramanları var. Burada onları anmadan geçerse, kendi tarih anlayışımıza ve hayata bakışımıza ters düşmüş oluruz.

Metin yazımı aşamasında en büyük fikri katkıyı sevgili arkadaşım ve *Gölgedekiler*'in yönetmeni İlhami Algör'den gördüm. İlhami, karakterlerin ete kemiğe büründürülmesi ve kişisel psikolojilerin ön plana çıkarılması konusundaki arayışlarıyla belgesellere bir film tadı verdi.

Danışmanımız Fahri Aral, zengin kaynaklarını cömertçe açtığı gibi, her aşamada adeta kılı kırk yarararak yaptığı uyarılarla da en büyük destekçilerimizden biri oldu.

Eşim Dilek'in her zaman olduğu gibi metinleri ilk okuyan ve samimiyetle eleştiren bir insan olarak büyük katkısı oldu.

İletişim Fakültesi'nde ders verdiğim dönemde öğrencim olmasından artık övünç duyduğum Soner Sevgili, belgeselin temel direği ve "sessiz lokomotif" oldu.

Bir başka öğrencim Hale Şerif, hem belgesele hem belgesel metinlerinden oluşturduğumuz bu kitaba büyük emek verdi.

Bu kitabın, ekrana yansıyan yüzünde ise yukarıda adlarını saydığım insanların yanı sıra:

titiz görüntü seçimiyle Bülent Özkam'a,

yaptığı usta işi müziklerle bu belgesele de can veren Fahir Atak-
oğlu'na,

her konuda nazımızı çeken, imdada yetişen Nazan Değiş'e, kamerasıyla Yusuf Akçura'ya, montajıyla Hakan Yılmaz'a, Hasan Tunç'a ve Toprak Avanoğlu'na, kompügrafik çalışmasıyla Bozkurt Göbeloğlu'na, işini gücünü bırakıp seslendirme yönetmenliğimizi üstlenen Zafer Kayaokay'a ve bazı bölümlerde görev alarak ekibe katılan Özge Sevgilier'e, Nice Sencer'e ve Yücel Demirel'e teşekkür borcum var.

Son olarak, baştan sona katkılarını esirgemeyen Mehmet Ali Birand'a ve Kanal D'den Canan Meray'a da şükranlarımı sunuyorum.

Umarım bir gün bu karakalem eskizlerden yola çıkıp o büyük tabloyu yapmak da bize kismet olur.

Can Dündar
Haziran 1995, Ankara

“FİKİRİYE!”

Fikriye Hanım hakkında bugüne dek pek az şey yazıldı. Yazılanların çoğu da birbiriyle çelişkiliydi. Biz, kısıtlı belgelerle ve dilden dile aktarılan anılarla elden geldiğince gerçeğe ulaşmaya çalıştık. Onun ağızından anlattıklarımızın tarihsel sorumluluğu bize aittir.

*"Manastır'ın ortasında var bir havuz" şarkısı
sizin için ne ifade eder bilmem,
ama bir zamanlar Çankaya Köşkü'nün piyanosuna
can veren kadın için bu şarkı
koca bir hayat demek.
O kadın ki,
Çankaya Köşkü'nün ilk ev sahibesiydi.
Kurtuluş Savaşı'nın gönüllü bir neferiydi.
Adını kimsecikler duymadı.
Atatürk'ün yanında bir gölge gibi yaşadı,
bir sır gibi öldü.
Geride hiçbir iz bırakmadı.*

Adı; Fikriye'ydi.

10 Kasım 1920

İstanbul

Fikriye Hanım

1920 yılı Kasım ayıydı.

Soğuk bir gece yarısı Sirkeci Rıhtımı'ndan köhne bir şilebe bindim ve işgal gemilerinin arasından süzülerek İstanbul'dan kaçtım.

Şilepte benim gibi gizlice Anadolu'ya geçip Kuva-yı Milliye'ye katılmak isteyen gençler vardı.

Paşam bir yıl önce çıkmıştı Samsun'a...

Şimdi ben de onun gibi, gizlice Karadeniz'e açılan bir vapurla açılıyordum Anadolu'ya...

Henüz 23 yaşındaydım.

Tarih 10 Kasım'dı...

Ankara'ya Paşamı bulmaya gidiyordum.

Fikriye Hanım, Karadeniz'e açılırken geride kalan İstanbul'un hali içler acısıydı, İstanbul yedi aydır işgal altında bir esir şehirdi.

Düşman gemileri, zafer bayraklarıyla limanı doldurmuşlardı. Rıhtımlar işgal çizmeleriyle çiğnenmişti.

Padişah Vahdettin İstanbul'daki işgalciler ile Anadolu'daki isyancılar arasında sıkışıp kalmıştı. Bu nedenle de Anadolu'da o isyanı ateşleyen komutan ile beş arkadaşı için idam fermanı çıkarmıştı.

Mustafa Kemal artık bir idam hükümlüsüydü:

“... Emniyeti dahiliyeyi ihlal eyleyenlerin tertipçisi ve teşvikçisi oldukları esasıyla sanık olan 3. Ordu Müfettişliği’nden mazul Selanik doğumlu Ali Rıza Efendi oğlu Mustafa Kemal Efendi hakkında verilen idam kararı tasdik olunmuştur..”

Bu idam kararı Akaretler’deki evde hemen duyulmuştu. Mustafa Kemal’in annesi Zübeyde Hanım ve kız kardeşi Makbule Hanım gözyaşları içindeydiler.

O günlerde evde onlarla birlikte gözyaşı dökken biri daha vardı: “Fikriye” adındaki bu genç kız, Mustafa Kemal’in üvey amcasının kızıydı. Pek kimsesi yoktu. Moralıydı. Mustafa Kemal’den 16 yaş küçüktü, bu yüzden ona “abi” derdi; ama “Paşa”ya hayranlığı gözlerinden okunurdu.

Zübeyde Hanım, bu ilginin farkındaydı ve bütün korkusu oğlunun da bu öksüz akraba kızına bağlanmasıydı. İstanbul’dan uzaklaştırmak için bir ara onu Mısırlı bir zenginle evlendirdiler. Ama harem hayatına katlanamayınca kaçıp İstanbul’a geri döndü.

Onun aklı Mustafa Kemal’deydi.

Fikriye Hanım

Bir fırsatını bulup Ankara’ya haber yollamış, “Ben de yanınıza gelmek istiyorum,” demiştim. Paşam, “Gelsin,” diye emir yollamış. Dünyalar benim olmuştu. Zübeyde Yengem çok karşı çıktı ama kaçtım. Karadeniz’de zorlu bir yolculuktan sonra Ereğli’de karaya çıktık. Kaymakam Naci Bey, derhal tel çekti Ankara’ya... Paşama durum bildirildi.

Telgraf Şifre No: 767... Karadeniz Ereğlisi

Büyük Millet Meclisi Reisi

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine...

Fikriye Hanımefendi bugün İstanbul’dan gelmiştir. Biraderi Enver Bey Bursa tarihiyle Ankara’ya gittiğinden ve hemşiresi Jülide Hanım

dahi vefat ettiğinden yalnız kalmış ve bu hal ile artık İstanbul'da devami ikameti gayrimümkün olduğundan oraya ne suretle ve ne tarikle hareketi tesvip buyrulursa emr-ü irade devletlerine mutnazır olduğu arz olunur.

11 Kasım 1920
Karadeniz Ereğlisi Kaymakamı Naci

Karadeniz Ereğlisi Kaymakamı

Vasıtasıyla

Fikriye Hanım'a

Varışınızı şimdi haber alarak yanınıza güvenilir polis memurlarından birinin tefriki ile Ankara'ya hareket etmeniz Kaymakamlığa yazılmıştır.

Hareketinizin bildirilmesi Paşa Hazretlerinin arzuları gereğidir. Sizin de buna göre hareket etmeniz muvafaktır.

Büyük Millet Meclisi
Yaver Salih

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Telgrafname

Mithat Bey, Fikriye Hanımefendi ile bu gece alaturka saatle beş buçukta Kırım vapuru ile İnebolu'ya hareket eylediği ve esbab-ı seyahatleri temin ve keyfiyetin İnebolu Kaymakamlığı'na da telgrafla bildirildiği arz olunur efendim.

Kaymakam Naci

Fikriye Hanım

Ardından o zorlu kara yolculuğu başladı. "Yaylı" tabir edilen bir at arabasında uzun bir yolculuktan sonra İnebolu'dan Kastamonu, Çankırı üzerinden Ankara'ya yöneldik.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa beni bekliyordu. 23 yaşında bir genç kadın için ne heyecan...

1920'lerin ateşten günlerinin sıcaklığını Gazi'yle paylaşmış bir avuç insanın öyküleri var bu kitapta... Onun gölgesinde yaşayıp ölmüş bir genç kadının, o talihsiz çok partili rejim denemesinde göreve çağrılmış bir yakın dostun, Çanakkale'de gözünü kırpmadan ölüme koşan binlerce askerin, ilk Meclis'te ilkeleleri uğruna muhalefete düşen bir gizli kahramanın, zorlu bir gemi yolculuğunun adları duyulmamış neferlerinin ve ülkenin ilk resmî komünist partisinin kurucularının portreleri, tarihin kuytu köşelerinden çıkıp ışığa kavuşuyor.

Altı bölümden oluşan belgesel dizisini de izleyebileceğiniz *Gölgedekiler*, o portrelerden yola çıkarak değişik bir tarih fotoğrafı sunuyor.

